

БУДІВНИЦТВО АСТРОНОМО-МЕТЕОРОЛОГІЧНОЇ ОБСЕРВАТОРІЇ НА ГОРІ ПІП ІВАН ЧОРНОГІРСЬКИЙ

Ярослав ЗЕЛЕНЧУК

кандидат історичних наук,
науковий співробітник
Філії «Гуцульщина» ННДІУ

Анотація. У статті викладено результати українознавчого експедиційного дослідження будівництва астрономо-метеорологічної обсерваторії на горі Піп Іван Чорногірський. Показано, що природний ресурс Українських Карпат разом із людським ресурсом Гуцульщини були тією важливою українською вітчизняною базою, котра забезпечила її успішне спорудження. Доводиться також, що руїни будинку обсерваторії на горі Піп Іван є своєрідною «Гуцульською Пірамідою» – унікальною спільною пам'яткою історії і будівельної культури України і Польщі.

Ключові слова: Українські Карпати, гора Піп Іван, українознавча експедиція.

Українознавче дослідження Українських Карпат має інтегративний характер і включає в себе вісім центрів, котрі дають цілісний образ цього унікального гірського регіону України. В рамках такого комплексного українознавчого вивчення пам'яток історії та культури Українських Карпат нами досліджено історію будівництва астрономо-метеорологічної обсерваторії на горі Піп Іван. З цією метою ми вивчили різні літературні джерела щодо даної теми та провели ряд українознавчих експедицій до сучасних руїн обсерваторії, зустрілись із окремими старожилами Гуцульщини, котрі брали участь у її будівництві, й на основі експедиційно доповненої джерельної бази здійснили українознавчо-історичну реконструкцію будівництва астрономо-метеорологічної обсерваторії на горі Піп Іван в Українських Карпатах.

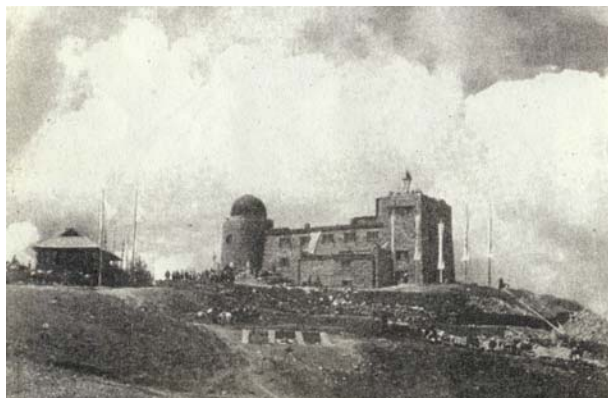
Згідно з науковою Концепцією українознавства академіка П. Кононенка концентр «Україна – природа, екологія» покликаний дати відповідь на проблему органічної спорідненості первозданної і рукотворної природи Українських Карпат: «При цьому ще раз нагадаємо про два споріднених феномени: природу первозданну (матір Всесвіту) й природу, створену людиною (сфера духу). Їх не можна розглядати розрізнено, бо до певної міри вони є суверенними, але великою мірою й органічно спорідненими» [12, 158].

Первозданна природа Українських Карпатських гір є одним із безцінних скарбів України, Європи і світу, який потрібно глибоко вивчати, зберігати і раціонально використовувати відповідно до сучасних екологічних вимог.

У цьому контексті український вчений академік Костянтин Ситник у своїй роботі «Настав час біології та медицини» звертає нашу увагу на життєву необхідність гармонійних взаємин людини і природи: «Необхідно мати на увазі одне: усі види людської діяльності повинні не погіршувати, а поліпшувати біосферу. Іншого шляху не дано, якщо земна спільнота хоче самозберегтися» [18, 3].

Міжнародним правовим документом, у якому викладено основні екологічні принципи гармонійних взаємин людей і Карпатських гір, є Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат, або Карпатська конвенція, яку ратифікували сім карпатських країн Європи: Україна, Румунія, Угорщина, Словаччина, Чехія, Польща, Сербія та Чорногорія. Цей важливий міжнародний документ вступив у дію в Україні у травні 2004 р. і повинен служити основою для сучасного сталого, екологічно збалансованого розвитку Українських Карпатських гір [10].

Відомо, що в Українських Карпатах існує створена людиною природа у вигляді дерев'яних та кам'яних архітектурних споруд, котра добре гармоніює із первозданною природою і утворює самобутній етноландшафт цього гірського краю. Багато особливо цінних пам'яток історії і культури Карпатського регіону України потребують детального наукового дослідження. Серед усіх архітектурних споруд Українських Карпат яскраво виділяються руїни будинку астрономо-метеорологічної обсерваторії на горі Піп Іван. Капітальна кам'яна споруда збудована 1938 р. на цій особливій горі, котра споконвіків була Святою горою

29 липня 1938 року – день
офіційного відкриття обсерваторії

Руїни будинку
астрономічної обсерваторії

Василь Палійчук на будівництві обсерваторії

гуцулів із давнім кам'яним Святилищем на вершині. Хоча будівництво обсерваторії здійснила в Україні тодішня окупаційна влада Польщі, більшість підготовчих і будівельних робіт за досить короткий термін в екстремальних високогірних природних умовах були виконані вмілими руками гуцулів-будівничих. Природний ресурс Українських Карпат разом із людським ресурсом Гуцульщини склали ту важливу українську вітчизняну базу, котра забезпечила успішне спорудження обсерваторії. В цьому розумінні для всіх українців-горян будинок обсерваторії на горі Піп Іван є своєрідною **«Гуцульською Пірамідою»** – унікальною пам'яткою історії і будівельної культури всього Карпатського регіону України.

За одне неповне століття історія будівництва, функціонування і руйнування обсерваторії в Українських Карпатах не втратила актуальності, особливо для корінного населення Гуцульського регіону України. Тому ми протягом 1998 – 2010 років провели 12 літніх українознавчих експедицій до обсерваторії на гору Піп Іван і на основі доступних нам літературних джерел та одержаних експедиційних матеріалів здійснили українознавчо-історичну реконструкцію будівництва цієї обсерваторії. У статті ми наводимо результати досліджень тільки періоду будівництва астрономометеорологічної обсерваторії на горі Піп Іван.

Загальновідомо, що географічні координати гори Піп Іван, або Чорної Гори, такі: 48° 2' 49.9" північної широти та 24° 37' 45.5" східної довготи. Висота її – 2028 метрів над рівнем Балтійського моря. Хоча гора Піп Іван й поступається величній Говерлі (по-гуцульськи Говырля) (2061 м н. р. м.) та Бребенескулу (по-гуцульськи Бербенескул) (2036 м н. р. м.) у абсолютній висоті, та все ж саме вона залишається однією з найбільш легендарних вершин Українських Карпат. Вперше Чорна Гора згадується в середині Х ст. арабським істориком, географом і мандрівником Аль Масуді в 30-томній праці «Мурудж аззахаб ва ма'адін ал-джавахир», що перекладається як «Промислові золоті і розсипи дорогоцінних каменів». Ця праця описує світ того часу: території Персидської імперії, Кавказу, Сирії, Єгипту, території, населені хозарами і слов'янами. Описуючи

слов'ян, Аль Масуді згадує Чорну Гору, на котрій знаходилось святилище древнього слов'янського бога. Швидше за все, Чорнобога – в міфах та легендах древніх слов'ян – супротивника Білобога, боротьба яких триває вічно. У праці А. Гаркаві «Сказання мусульманських писателів о Славянах и Русских (с половины VII века до конца X века по Р. Х.)» (СПб., 1870) читаємо: «Другое здание было построено одним из их царей на **черной горе**: его окружают чудесные воды, разноцветные и разновкусные, известные своей пользой. В нем они имели большого идола в образе человека, представленного в виде старика с палкой в руке, которою он двигает кости мертвецов из могил. Под правой его ногой находятся изображения разнородных муравьев, а под левой – изображения пречерных воронов...». Дуже ймовірно, що йдеться про джерела мінеральних вод: Буркут, Поляна Квасова, Лужанська, котрі знаходяться досить близько від Чорної Гори.

Споконвік Чорна Гора була Священною горою гуцулів. Вона й досі залишається найбільш популярною як серед туристів, так і серед місцевих жителів цього краю, що кожного року на Купальське свято здійснюють мандрівку до Священної Гори, шукаючи цілюще карпатське зілля та магічну квітку папороті. Мабуть, це є унікальний феномен відголосу язичницьких часів на Гуцульщині, котрий зберігся до наших днів. Неодноразово під час літніх українськознавчих експедицій, зустрічаючись з сучасними паломниками, ми запитували у них, чому вони йдуть саме до цієї гори і саме у цей час. Здебільшого ми отримували відповіді, що так уже повелося, що до цієї гори на Івана Купала ходили наші батьки, діди, прадіди, в свою чергу – їхні діди, прадіди також ходили на Чорну Гору, а ми, гуцули, дуже поважаємо традиції предків і також «ідемо на Івана у Верхи». Тільки у пам'яті окремих старожилів та довгожителів Гуцульщини живуть ще давні легенди про паломництво на Чорногору, про Білого Бика, якого наші пращури приносили у жертву Богу на вершині цієї гори, про факельні походи в ніч на Івана Купала та величезний Живий Вогонь – найбільший вогонь на честь Чорнобога, запалюваний у тодішньому слов'янському світі, а також про спільне читання апокрифічних молитов та ще багато загадкового. Розказують також, що гуцульські дівчата дуже вірили, що цілюще зілля, зібране на Чорногорі на Івана Купала, допоможе їм скоріше вийти заміж. Про це співається в одній гуцульській співанці:

*Я на Івана зілі рвала, на Петра си мила,
А по Петрю, в три неділі, фусточку завила.*

Відомо також, що подібні (але менші за розміром та значенням) скельно-печерні язичеські святилища розташовані на окремих вершинах Гринявських гір та Покутсько-Буковинських Карпат: гора Писаний Камінь з рукотворними ямами для жертвоприношення, паломництва до якої відбувалось в кінці літа, на свято Успіння Пресвятої Богородиці; Сокільський Камінь на однойменній горі, Гора Кострича, назва якої, ймовірно, утворена від ритуальної ватри-«костра», котра розпалювалася там давніми пастухами; Хребет Ігрець, де тільки в назві залишилась згадка

про давні ритуальні «ігрища», що влаштовували там слов'яни-сонцепоклонники на свято Розийгри. Визначними пам'ятками є також Угорське Каміння, Тернашорське скельне святилище, гора Довбушенка з Довбушевими Церквами та скельно-печерним каньйоном, скелі Дідчі Церкви та багато ін. Опитувані під час українознавчих експедицій десятки столітніх людей про Чорну Гору однаково розказували, що «колис давні люди ходили туди молитися до Бога, але то було ще до мої кєми». Гуцули-сонцепоклонники піднімалися на гору під час літнього сонцестояння (за старим стилем 6–7 липня), яке співпадало з християнським святом Івана Хрестителя.

Слід звернути увагу на те, що в язичників дні весняного рівнодення та літнього сонцестояння були основними ритуальними днями, й пов'язано це із землеробсько-скотарським циклом робіт. Традиція зберігалася гуцулами протягом багатьох тисячоліть, а з переходом на нове літочислення (за новим стилем) за часів Польщі, коли 24 лютого 1582 р. Папа Римський Григорій XIII прийняв пропозицію астронома Луджі Джиральді і Кристофера Клавія і видав булу, згідно з якою після 4 жовтня 1582 р. відразу наставало 15 жовтня 1582 р., повинно було зсунутися у часі і паломництво на Чорну Гору (на 22–23 червня – день літнього сонцестояння за новим стилем). Але з поширенням християнства масові виходи на вершини гір дещо послабилися, надалі вони здійснювалися місцевими жителями 6–7 липня, але були приурочені до свята Івана Купала та Івана Хрестителя, що вже не співпадало з днем літнього сонцестояння.

Досить дискусійним також постає питання щодо назви славетної гори – Чорна Гора чи Піп Іван. Зазначимо, що за нашими українознавчими дослідженнями, які базуються на вивченні топографічних карт даної території, автентичною є саме назва Чорна Гора, яка зустрічається з середини VII ст. Десятки карт тогочасного періоду вказують на топонім Чорна Гора (Czarna Gora) у верхів'ях річки Прут та частини басейну Чорного Черемошу. Зауважимо, що гора до середини XIX ст. (допоки не були зроблені більш-менш точні виміри) вважалася найвищою вершиною Українських Карпат і дала назву всьому Чорногірському хребту. Набагато пізніше замість назви Чорна Гора з'явилася назва Попіван (місцеві жителі Верховинщини ніколи не застосовували назви Піп Іван, яка є, на нашу думку, штучно утвореною від назви Попіван під час чергового переписування карт).

Одним з найстаріших документів, де згадується назва Чорна Гора, можна назвати мапу «Deliniatio specialis et accurata Ukrainae cum suis palatinatibus ac distinctibq provincysq adjacentibus», 1651 р. видання, складену Г. де Бопланом, французьким військовим архітектором і капітаном короля Польщі.

Пропонуємо вашій увазі всі відомі нам варіанти назв гори та спробуємо пояснити їх походження.

Назва гори **Чорна Гора, або Чорногора**

На Гуцульщині і досі живе пам'ять про легендарного опришка, народного месника, захисника всіх знедолених Олексю Довбуша. Гуцули увіковічили його у багатьох топонімах: Довбушенка, Довбушив Сідець, Довбушеві Комори, Довбушеві Церкви, Камінь Довбуша. За однією легендою, Довбуш причетний і до назви Чорногора. Одного разу, пасучи вівців на полонині, він побачив на камені, який стояв на вершині

Гужтруд

гори, чорта. Згадав Довбуш, що, за переказами, тому, хто уб'є «чорну біду», Господь Бог дасть велику винагороду. Так і сталося – Олекса поцілів та убив «діття», за що отримав від Бога надлюдську силу та оберіг від ворожих куль. Чортова кров, що стекла по тому камені, – почорніла. І від того часу люди почали називати цю гору Чорною Горою.

*...Пасе Довбуш молоденький вівці в Кедроватім,
Нараз почав грім гриміти, дощик накрапати,
А як зачев святий Іллей громом з неба бити,
Вихопився чорт на скалу, зачев си глумити.
Довбуш довго не подумав, грянув з пістолета,
Покотився чорт скалою, зачев верещети.
Аж потоки си кололи, таке си заводит,
Аж тут раптом від Господа ангели приходять.
І прийшли вни від Господа, зачели казати:
«Шо захочеш, славний Довбуш, то все будеш мати».
Але Довбуш молоденький довго не думає,
Святим ангелам небесним так відповідає:
«Хочу бути найсильнішим, в горах найфайнішим,
З легінями між легіні та й найвідважнішим,
Щоби мене не ловила ні куля, ні зброя,
Позволь мені, сильний Боже, коли Твоя воля».
І ангели му сказали: «Все це так ся стане –
Молодий ти вічно будеш, як місяць настане...» [17, 53].*

Для спростування походження назви Чорна Гора від легендарного подвигу Довбуша, котрий жив у 1700 – 1745 роках, служать численні мапи, випущені ще до життя славетного гуцульського опришка (як-от карта Боплана, видана в 1651 р., де вже зустрічаються назва Чорна Гора та поселення біля неї: Устеріки, Довгополе, Ясіня).

На нашу думку, дуже ймовірно, що назва Чорна Гора походить саме від зарослів сосни Європейської сланкої, котрою густо вкритий весь субальпійський пояс Чорногірського хребта. Голки цієї сосни темно-зеленого кольору, і коли здалеку подивитися на гору (й на весь Чорногірський хребет), вона має темно-зелений, майже чорний, колір. На відміну від інших гір, вкритих смереково-ялиновими лісами, які здалеку мають зеленуватосиній відтінок.

Назва **Піп Іван**

У давні часи гуцули здійснювали паломництво умісто Сучава, до монастиря, де зберігалися мощі Івана Сучавського (в розмовній мові – попа Івана). В пам'ять про святого Івана Сучавського гуцули-християни, можливо, й перейменували одну із вершин Чорногірського хребта – гору Чорна Гора,

Попіван

де знаходилося давнє язичеське святилище, – на Піп Іван [2].

Зустрічаються також перекази, що колись на Гуцульщині жив священик Іван, котрий на свято Івана Купала очолював походи карпатських горян (язичників) на цю гору для збору цілющого гірського зілля. Після смерті священика гору назвали його ім'ям – Піп Іван. За іншими переказами, на вершині гори була кам'яна скеля, що здалеку нагадувала попа в рясі, й можливо, від того пішла її назва.

Назва **Попіван** (з наголосом на другий склад)

Цілком імовірно, що така назва могла бути придумана гуцулами завдяки географічній особливості самої гори. На її вершині постійно дмуть середземноморські та атлантичні вітри, що, наступаючи на континент, зустрічаються з масивною природною перешкодою – високим Карпатським хребтом. Таким чином, від постійного південно-західного вітру, котрий голосно свище, а за гуцульським діалектом – «попіває», й з'явилася ще одна версія назви цієї гори.

Назва **Розспеваний**

Про цю назву, котрій так і не судилося бути нанесеної на польські карти та увійти у широкий вжиток, відомо лише те, що у польській владі наприкінці 30-х років ХХ ст. існував проект перейменування гори Піп Іван на Розспеваний. Впровадження цієї назви в життя перервав початок Другої світової війни [13, 9].

Після закінчення Першої світової війни та розпаду Австро-Угорської імперії етнічні гуцульські землі були поділені між трьома сусідніми державами: Закарпаття відійшло Угорщині, Буковина – Румунії, Галичина – Польщі. Тому для обживання та швидкого закріплення на нових територіях урядом Польщі було здійснено декілька проектів, таких, як: «Свято Гуцульщини», «Свято гір», «Свято зими». Трохи пізніше, 12 грудня 1933 р., з ініціативи тодішнього вайта Жаб'є, талановитого дослідника і письменника Гуцульщини Петра Шекерика-Доникова, засноване Товариство Приятелів Гуцульщини. Його головою обирається генерал Тадеуш Каспшицький [4, 225].

Продовжило також свою роботу організоване раніше Товариство Татранське, котре ще 1878 р., з ініціативи пароха Жаб'є-Ільці – Софрона Витвицького (члена товариства), створило Карпатське відділення Товариства Татранського. Головою Карпатського відділення Товариства Татранського було обрано К. Савицького, його заступником – професора Коломийської гімназії Леопольда Вайгеля. В Жаб'є створено місцеву виконавчу комісію на чолі з Я. Григоровичем, котра ще в 1878 р. домовилася із місцевим гуцу-

лом Іваном Попівчуком про будівництво на полонині Гаджина «схороніска» для Товариства Татранського. Загалом Карпатським відділенням Товариства Татранського в Карпатах було побудовано 21-е «схороніско» для туристів, в тому числі й у таких важкодоступних гірських місцях, як, наприклад, під Говерлою, на Заросляку, на Марішесці, на Погорільці, на Гаджині, на Кошерках, на Фуратику, на Балтагурі, під Попадею, під Костричею, під Довбушанкою, під Хом'яком, під Скуповою, під Бабов Лудовов, під Нижньою у Завоєлі та інші [11, 104].

На теренах Гуцульщини діяв також Академічний Клуб Туристичний, Карпатське Товариство Нартярське, Польське Товариство Краєзнавче, Польський Союз Каяковий. Головною метою проведених на Гуцульщині свят та діючих товариств стало зближення та ідейний національно-політичний зв'язок Гуцульщини з Річчю Посполитою. В той час захоплення Гуцульщиною в Європі продовжувалось, і на це вдало відреагував тогочасний уряд Польщі, вкладаючи значні кошти на розбудову туристичної та промислової інфраструктури Гуцульського регіону. Саме тоді на Гуцульщині діяли фабрики «Олейки» французьких акціонерних товариств «Олеарта» і «Говела» з виробництва ефірних масел, одержуваних з екстракту сосни Європейської сланкої, котра використовувалась у тогочасній парфумерії і медицині та дуже цінувалась в Європі [1, 94]. Одна така фабрика, під керівництвом пана Манагевича, знаходилася на горі Хом'як, а інша – під горою Гомул. Фабрику разом з місцевими робітниками-гуцулами під час катастрофічної повені у ніч з 30–31 серпня 1927 р. зсувом ґрунту було повністю знесено вниз у гірський потік [15, 196].

Польщею було здійснено два великих проекти із капітального будівництва на Гуцульщині: будівництво Гуцульського музею в Жаб'є – Ільцях та астрономо-метеорологічної обсерваторії на горі Піп Іван.

В умовах тогочасного світового геопростору й поширення в Європі фашизму обсерваторія була важливим стратегічним об'єктом на кордоні Польщі з Угорщиною. Звернемо увагу, що на вершині гори, за кілька метрів від обсерваторії, знаходився прикордонний стовпчик № 16 Польсько-Чехословацького кордону. Крім того, поблизу від гори Стіг (1654 м н. р. м.) сходились тоді кордони трьох держав: Польщі, Румунії, Чехословаччини, а пізніше – Угорщини. Велике високогірне будівництво обсерваторії Польща планувала здійснити за всесторонньої матеріальної і фінансової підтримки Чехословаччини, Франції та Англії.

Стратегічний проект будівництва обсерваторії на горі Піп Іван у лютому 1935 р. вперше озвучив генерал Речі Посполитої, інженер Леон Бербецький від імені Ліги протиповітряної оборони Польщі (LOOP). Він також запропонував директору астрономічної обсерваторії Варшавського університету Міхалу Камінському організувати роботу астрономічного відділу у ново-збудованій метеорологічній обсерваторії. Крім того, існуюча у Варшаві обсерваторія Варшавського університету, у зв'язку із швидким ростом міста, стала все менш придатною для астрономічних спостережень. План побудови нової обсерваторії визрівав давно, але коштів Варшавського університету та Міністерства віросповідань і народної освіти для реалізації цього проекту було недостатньо. Міхал Камінський погодився очолити астрономічний відділ, бо, як відомо, для більш

точних астрономічних досліджень потрібно було проводити спостереження у цілковитій темряві, де небесні світила були б єдиним джерелом світла, та у місцях з достатньо чистим повітрям та відносно рідкісною хмарністю (чого важко було досягнути в умовах великого міста). Хоча, за спогадами Владислава Мідовича, керівника обсерваторії в 1937–1939 роках, було важко вести астрономічні спостереження через велику хмарність, «якої на жаль не бракувало від весни до осені на гранях Чорногори, і той, хто дорадив будівництво, не виглядав досить обізнаним з кліматом Східних Карпат» [20]. Крім астрономічних обстежень, польські військовики Ліги протиповітряної оборони мали на меті проводити тут метеорологічні спостереження для потреб авіації, однієї з пріоритетних галузей військово-оборонного комплексу Речі Посполитої. Також польськими військовими передбачалося розміщення у приміщенні обсерваторії й поста прикордонної служби.

Чорногірський хребет без будинку обсерваторії

Постало питання, де будувати обсерваторію: чи на Говерлі, чи на горі Піп Іван. Перевагу було віддано горі Піп Іван. Леон Бербецький особисто вказав місце, де повинна стояти майбутня обсерваторія [19, 164].

Цього ж року керівництво Ліги протиповітряної оборони оголосило відкритий конкурс на проект будівництва обсерваторії. 29 жовтня 1935 р. було оприлюднено результати конкурсу, в якому взяли участь два архітектори, та жоден з них не справився з завданням конкурсу, і їхні проекти були відкинуті у зв'язку з «негармонізацією з природою Чорногори» [19, 164]. Другий конкурс був закритим, у ньому взяло участь п'ять авторів та авторських колективів. Авторам проектів обсерваторії висувалося декілька вимог:

- широке використання у будівництві обсерваторії місцевого будівельного каменя – пісковику, що значним чином полегшувало транспортні проблеми і давало змогу пришвидшити темпи будівництва та здешевити його багатомільйонний кошторис;

- гармонійне поєднання функціональності та раціональності будови обсерваторії з навколишньою гірською природою;

- врахування суворих природно-кліматичних умов карпатського високогір'я.

16 грудня 1935 р. журі на чолі з професором Єржи Пневським найбільш вдалим, красивим та функціональним визнало проект обсерваторії колективу архітекторів Яна Погоського та Казимира Марчевського і схвалило до будівництва. Проект будівлі обсерваторії був виконаний у стилі функціонального конструктивізму. Конструктивізм (від лат. constructio – побудова) – один із прийомів формоутворення, заснований на точних розрахунках фізичних властивостей матеріалів і функцій об'єкта. Провісниками нового архітектурного стилю стали скляний павільйон для першої Всесвітньої виставки в Лондоні у 1851 р. і знаменита Ейфелева вежа, зведена для Всесвітньої виставки в Парижі 1889 р. Одним з перших архітекторів-конструктивістів був француз Тоні Гарньє, автор проекту «Індустріального міста» та Олімпійського стадіону в Ліоні.

Захоплення тогочасної Європи новим стилем в архітектурі мало одне із визначальних значень у перемозі даного проекту обсерваторії на

конкурсі. Проект-переможець було опубліковано для обговорення широкою громадськістю в 12 номері польського журналу «Архітектура і будівництво» за 1935 р., який видавався у Варшаві.

Керівництво Ліги протиповітряної оборони Польщі почало вирішувати земельне питання. Так, у 1935 р. Лігою протиповітряної оборони на Гуцульщині було викуплено дві земельні ділянки вартістю 1500 злотих за 1 морг. Перша ділянка – 7 гектарів землі – в Жаб'є-Ільцях на Флисивках (Багнах) під побудову Гуцульського музею придбана за 13 тисяч злотих (12 моргів – за спогадами старожиливі, 1 морг – 0,58 га). Одну частину – в ільцівського гуцула Харія, з відомої гуцульської родини Уршеджуків (Танасеньківських), а другу частину землі – у євреїв, з умовою: «якщо не прийде до угоди в спосіб добровільної умови, що пани можуть забрати ці землі під примусом в спосіб вивлащення» [3, 72]. Друга земельна ділянка, на горі Піп Іван, придбана Лігою протиповітряної оборони у двох дочок Івана Максим'юка (Анночіного) з Верхнього Ясенова, який мав у своїй власності полонину Гропа, до якої й входила гора Піп Іван. Після одруження обидві сестри утримували полонину спільно, а в 1935 р. продали землю на вершині гори Піп Іван польській владі, а на полонині Гропа продовжували господарювати. За отриманими гроші від продажу землі на вершині гори Піп Іван вони купили землю на четверо стогів сінокошу в сусідньому урочищі Погорілець. Під час зустрічі у селі Верхній Ясенів із пані Марією Шкрібляк (1914–2004) ми довідалися таке: «Єк ми із сестров виддавалиси, то дедя дав нам у віно полонину Гропа. До нашої полонини входила гора Попіван. Польска держава купила у нас Попіван тай збудували там обсерваторію. За тоти гроші ми купили собі кішницю у Погорільци на четверо сін» [5]. Старожил із села Буковець Микола Шкрібляк (1902–2000) розповів нам про важку працю гуцулів на будівництві обсерваторії: «Я видів єк будували будинок-обсерваторію на Попівані. Наші люди ніколи не казали Піп Іван, а Попіван. Той великий камінний будинок був на полонині Шірбишіного Івана з Ісенова. Она дисталаси їму вид икогос Микити тай Анночки тоже з Ісенова. Обсерваторія збудована руками наших гуцулів. Каміні, пісок, цімент і воду наші люди кіньми возили тай на плечах носили. То була дуже кіжка робота. На тим будинку був мідний дах. Вин блишшевали на сонци єк золотий, так шо здалеку було їго видко».

Восени 1935 р. на вершині було зібрано близько 1500 метрів кубічних будівельного каменя та

розпочато будівництво дороги [19, 163]. Добротна дорога від Жаб'є–Ільців до Шибеного, відремонтована ще 1916 р., під час Першої світової війни, зусиллями російських військ генерала Олексія Брусилова, потребувала незначного часткового ремонту та спорудження у деяких місцях нових мостів. Особливо важко давалися 14 кілометрів гірської дороги від високогірного села Шибене до гирла потоку Погорілець, а звідти стрімко вгору, біля озера Марічейка і до вершини гори Піп Іван. На будівництво цієї дороги польський уряд у примусовому порядку зібрав велику кількість гуцулів із навколишніх сіл. Таким чином, кожний господар повинен був відробити «гужтруд» – певну кількість безплатних днів роботи на будівництві дороги. Важко працювали сотні гуцулів різного віку, в тому числі – багато жінок та дітей. Разом з гуцулами трудилося польське військо, місцеві жителі називали їх «юнаками». У селі Красник, в урочищі Прочертъ, польським військом був прокладений відрізок брукованої дороги, яка ще служить і досі. Інші складні місця укладались круглими дерев'яними колодами (у народі таку дорогу називали «штрайбрихе») [6]. Одні гуцули прорубували місце під дорогу, інші – копали землю, дробили каміння та займалися берегоукріпленнями. На ділянці Шибене – Погорілець дорога місцями проходила близько до потоку Шибений, по якому з верхніх кляуз-гатеї – Шибений, Бангофа і Шівник – сплавлялися дараби-плоти.

За будівництвом гірської дороги та обсерваторії наглядав інженер-архітектор Адольф Мейснер зі Львова. На місцях роботами керували: будівничий Базель Ланевський, військовий капітан Антоневич, Лейзор Гетнер, Іван Чофран та Дмитро Чорнушка з Ільців, котрого гуцули називали «бараба» (від офіційного «прораб»). Барабами у той час гуцули називали всіх, хто наймався на чужу роботу. Наприклад, назву «бараба фірасовий» мали ті люди, що працювали на тогочасних пилорамах (тартаках) [16, 76].

Коли дорога була прокладена, почалося безпосередньо будівництво обсерваторії. В долині Погорілець побудували великий склад, куди із Ворохти підводами та автомобілями привозили будівельні матеріали. Символічний наріжний камінь у фундамент обсерваторії було встановлено 5 вересня 1936 р. На вершині гори розпочалося будівництво. Спочатку туди вийшли майстри з Соколівки під керівництвом Дмитра Андріюка, щоб збудувати там дерев'яний будинок для обслуги – «Анджирівку». Вони поставили між двома каменями дерев'яне перекриття, вкрили його корою смерек та жерепом, а зверху – брезентом («циратою»). За спогадами старожилів, спати у такому житлі без стін, на висоті 2028 м н. р. м., було дуже холодно. Особливо цінні спогади ми записали у 99-річного гуцула із села Бабин Василя Палійчука (1900–1999), котрий безпосередньо брав участь у будівництві обсерваторії: «*Єк я вишшов на Попіван, то обсерваторії там ни було. Стоєли два великих камені, а на тах каменях було накладено сучі і обкрито цилтою (бризентом). Я зайшов усередину тої «колиби», там світила нафтова лампа... Коли я там робив, то ночував у тій колибі. То вже студія була, зима впала. Ми клали ватрув колибі, але вітер з зимов гасив її. Я був тепло зібраний, прибив дошку на пидвалині, настелив моху тай там спав. Дуже мерзли ми уночі...*» [8].

Ще один із прорабів – Іван Чофран – домовився із Василем Палійчуком, котрий працював у Жаб'є, що той виготовить для дерев'яного

будинку вікна та двері за ціною 9 злотих за 1 отвір. На даному етапі будівництва робота та постачання будівельних матеріалів на гору Піп Іван дуже добре оплачувалася. У погоні за «довгим злотиком» до Погорілець потягнувся нескінченний потік людей, яких приваблювала сюди добра заробітна плата, що її видавали відразу, а не так, як на славнозвісній фабриці «Олейки», де працювало багато людей і по цілому року не отримували платні [9]. Будівельні матеріали доставлялися переважно витривалими невеликими конями – «гуцуликами», а люди, котрі не мали коней, несли поклажу на плечах у гуцульських бесагах. Для коней гуцули поробили маленькі возики на два колеса з великими ящиками, у які і накладали будівельні матеріали. Підйом з Погорілець до гори займав біля 2,5 – 3 годин. На горі давали обід людям і фураж коням.

Інша респондентка із села Криворівня – Ганна Буськанюк (1927–2010), ще будучи дитиною, допомагала батькові доставляти вантажі на будівництво обсерваторії: «*Мій дедя Мойсейчук Василь мав пару файних коний тай наймавси на роботу возити на Попіван усеку всєчїну: цїмент, цеглу, харчі тай усеке приладді. Дедя вождив коні, а я йшла з-заду тай несла камінь й пидкладала його пид колесо ек фіра ставала, бо кіжка фіра могла цофнути помучені коні назад. Разом з моїм дедем на Попіван кїньми возили шї багато людий, але я була мала тай помнітаю лиш двох братив: Могорука Василя та й Могорука Нїколу (Пїгачуків) з Бережниці, шо тоже там фирманили*».

Більше двох разів за літній день ніхто не міг доставити будівельні матеріали. За одну доставку вантажу платили 12 злотих (за день можна було заробити 24 злотики), і це притому, що 1 день роботи лісоруба коштував до 5 злотих, косаря – 2 злотих, гормадінниці і сапанниці – 1 злотий. Шкіра з куниці коштувала – 120 злотих, корова коштувала 100–150 злотих, 100 кілограмів кукурудзи – 20 злотих, велика хустина – 20 злотих [7].

Іздових, котрі везли цеглу чи цемент, ніхто не супроводжував, а тих гуцулів, які везли цінні товари (скло, провізію, ковдри, полотно), постійно супроводжували польські військові. Кількість людей, задіяних у будівництві, постійно змінювалася, зважаючи на пору року та погоду.

Найбільш затратною та трудомісткою в будівництві була доставка вантажів. Так, 1 мішок цементу коштував 6 злотих, а доставити його на гору коштувало 12 злотих. Один кубічний метр деревини коштував 1 злотий, а доставити його на гору – 12 злотих. Узагальному на будівництво обсерваторії з залізничної станції Ворохта до гори Піп Іван (близько 70 кілометрів) було доставлено близько 800 тонн будівельних матеріалів [8].

Крім будівельних матеріалів, дуже важко давалося постачання на гору питної та технічної води. Воду возили кінями та носили на плечах з джерела, яке знаходилось біля вершини гори. Для технічних цілей по можливості використовували і дощову воду, котру збирали у спеціальні резервуари. На будівництві у бетон додавали курячі яйця та коров'яче молоко. Щоб не носити молоко з Гропи на Піп Іван, корів, які паслися там, доїли на горі. Для розчину необхідний був також пісок, який спочатку доставляли з Погорілець. Але згодом, через високу ціну доставки, вирішили добувати його на місці з м'якого каменя-пісковіку, якого на горі була велика кількість. Подрібнене каміння сіяли і отримували пісок. За спогадами гуцулів-старожилів, то була «пекельна», «каторжна» робота. Напевне, саме тоді і

з'явилася на світ гуцульська співанка про важку працю гуцулів на будівництві обсерваторії:

*Послухайте люди добрі що хочу казати
А я хочу вам про Жеб'є співанку співати
А на Жеб'ю всьо жидівське, котре ґрунт на ривним,
Вид самого Кривополя – аж до Криворивні.
Тай ек тото подумати, ек жиди зробили,
Всі долини вни забрали, а верхи лишили.
А верхи вни нам лишили, долини забрали,
Тай вілії гонорові вни набудували.
А на Ільцях уже хотє музей будувати
В Харія землю купили й зачели копати
Коли пани в Попівані мури будували,
То ми стали до роботи тай там бідували.
Вийшли люде на Попіван, там студено було,
Ночували на каміню, колиби ни було.
Та зачєли наші люде колиб будувати,
Шо би можна у колибі ніч изночувати...*

Як згадують старожили Гуцульщини, протягом 1936 р. (перший рік роботи) була прокладена добротна дорога, побудовано дерев'яну споруду «Анджініривку», зроблен оочисні споруди, вимурувано фундамент та частину будинку. Коли випав сніг, роботи припинились. На зиму там залишилися сторожами Василь Палійчук з Бабина та Василь Томащук (Софіюччін) з Буківця.

З настанням весни 1937р. вони розпочалися з новими силами. Це було пов'язано з тим, що на гору потрібно було доставити габаритні та важкі 33 ящики зелементами мідного купола, найважчий з яких – 950 кілограмів. Також важко доставлялися високоточні інструменти та обладнання.

Під час будівництва мав місце і великий страйк робітників. Після того, як усі роботи на Попівані перебрав під своє керівництво відомий жаб'ївський комерсант та колекціонер Лейзор Гетнер, було зменшено платню за перевезення та розбивання каміння. Ці зміни не стосувалися тільки мулярів, 1 день роботи яких коштував 16 злотих. На це застрайкували їздові і залишили роботу. На їхнє місце Лейзор Гетнер знайшов інших їздових з Яворова. Вони попросили возити товари своїми важкими чотириколісними возами, але їхні коні сильно потіли й простужувалися через постійні холодні вітри та почали масово гинути. Яворівські їздові полишили роботу, а Лейзор Гетнер змушений був повернути старі розцінки на перевезення вантажів. А от на подриблення каміння він знайшов дешевших робітників, чим суттєво знизив ціну будівельних робіт [6]. Старожил із села Ільці Андрій Спаський, 1919 р. н., так розповів про важку працю на будівництві обсерваторії: «Боже, ика то була дуже кіжка, просто рабска робота... То була надсадна робота ек для людей, так і для коний. Вид роботи коні зачели заслабати тай здихати і через це фирмани сперлиси з работов. Зразу фирманам платили погано, а они застрайкували і стали платити крашше. А ек війшов жид Гетнер з Жеб'я, то стало ше гырше. Я хочувам сказати, що тогди на Гуцульщині ни була чісто польська держава, а польсько-жидівська...» [6].

На зиму 1937 р. на будові обсерваторії знову залишилися сторожами Василь Палійчук з Бабина та Василь Томащук з Буківця. Вже з другої половини грудня 1937 р. до обсерваторії кілька разів виїздив новопризначений керівник Владислав Мідович. На час його приїзду туди там перебував зі сторожами також і старший механік Владислав Шевчук, який «пильнував центральне опалення, яке сушило свіді мури» [20].

Дружина Василя Томащука – Василина Томащук, 1932 р. н., котра і зараз живе у селі

Буковець, згадує: «Мий покійний чоловік Томащук Василь 1906 р.н. розказував, що після служби у польському війську штире роки сторожив будинок обсерваторії на Попівані, мав там свою цимбру (кімнату сторожа). Кінми виносили їду з Погорільця на Попіван. За цису роботу поляки їму платили гроші. Він також водив паньв по Чоногорі. Зимі на Попівані буваї дуже страшна студінь: валєт зими, віют вітри, тиснут морози... Через ту студінь Василь простудив собі ноги, выдморозив три пальці на нозі. Выдморожені пальці выдрубали і вын на це брав пенсію з-за Польщі. Покійний чоловік розказував, що у схороніску на Погорілиці варила панам їсти Васюта Грималюкова из Дзимброні. Она удаласи тому паничеви из обсерваторії й навіть мала вид него хлопця. Але коли Польша си розпала, то той панич забрав сина из собов у світ».

Довершений будинок був покритий мідною бляхою і мав форму дзеркального відображення латинської літери «L» з добудованою до неї у верхній частині баштою, покритою 6-метровим куполом. Ця монументальна будова налічувала 5 поверхів, 43 кімнати та 57 вікон. Розміщено обширний павільйон, житло керівника і персоналу, кухня, їдальня, світлиця, вітальня, приміщення з радіостанцією, зал з метеорологічними інструментами, котельня, акумуляторна, яка містила 240 великих акумуляторів, та багато господарських будівель [19].

На початку липня 1938 р. Владислав Мідович разом із своєю дружиною Антоніною (уроджена Цвях) та п'ятирічним сином Яцеком приїхали на базу у Погорільці [19].

Нарешті настав день офіційного відкриття та освячення обсерваторії. За спогадами Владислава Мідовича, офіційному відкриттю передувал великий скандал, вчинений генералом Леоном Бербецьким архітектором, відповідальному за будівництво. Генерал, котрий прибув на об'єкт на годину раніше, розізлився, бачачи деякі незавершені внутрішні роботи. Щоб загладити враження від незакінченого паркету, його прикрили зеленими кокосовими доріжками. Незавершеним назавжди залишився також водогін з двома електричними насосами, на якому вирішено було зекономити 40 тисяч злотих із мільйонного кошторису обсерваторії [19]. Перша половина дня п'ятниці, 29 липня, 1938 р. видалася дуже погожою. В другій же половині дня була сильна гроза. Як згадують старожили, перед цим днем у селах, де повинна була проїжджати офіційна делегація, побілили «пахолки», придорожні стовпці та поручини. Заставили гуцулів зняти з огорож колючий дріт, який господарі використовували у великій кількості після Першої світової війни.

На відкриття обсерваторії прибули керівники найвищої влади Польщі. Маршал сенату Александер Прістор, який і перерізав символічну стрічку, віце-міністр комунікації Єржи Пясецький, голова Ліги протиповітряної оборони Польщі генерал Леон Бербецький, керівник Державного Метеорологічного Інституту Ян Блатон, численні науковці, група державних чиновників всіх щаблів та велика громада гуцулів на чолі з війтом Жаб'їого Петром Шекериком-Дониковим [19]. Остаточна обсерваторія дістала офіційну назву «Обсерваторія астрономо-метеорологічна імені маршала Йосифа Пілсудського Ліги протиповітряної оборони Польщі».

Про велику кількість автомобілів, котрі рухались до Погорільця на відкриття обсерваторії, розповідає житель села Криворівня Іван Цвілінюк, 1927 р. н.:

«Я був тоги хлопчішим, мав 11 років їк відкривали обсерваторію на Попівані, але добре памнітаю ек іхала икас паня з Варшави принімати тоту будову. Казали, шо тота паня дала на будову міліон золотих. Призидентом тогди був Гнат Мостіцький. Того дня я виліз у вершек черешні тай видів ек іхали тоти авта. То було 23-и авта, тилько авт разом я до того чесу ші ни видів».

Після урочистого відкриття та освячення обсерваторії відбувся огляд приміщень будівлі та урочистий прийом гостей із Варшави. Як і в день відкриття, так і подальшому заходити до будівлі обсерваторії можна було тільки по перепустках, підписаних директором державного метеорологічного інституту у Варшаві [19, 166].

Обсерваторія вступила у другу фазу свого існування – нетривалу, всього 14-місячну роботу – за призначенням.

Таким чином, у статті ми здійснили українознавчо-історичну реконструкцію будівництва астрономо-метеорологічної обсерваторії на горі Піп Іван (Чорногора) в Українських Карпатах. В результаті проведеного дослідження ми переконались, що обсерваторія була добротню побудована вмілими руками польських і українських будівничих протягом двох (1936–1938) років і стала своєрідною «**Гуцульською Пірамідою**». Ця унікальна кам'яна високогірна споруда, зведена в Українських Карпатах, недалеко від географічного центру Європи, по праву відноситься до визначних пам'яток історії і культури України та Польщі, її необхідно зберегти для наступних поколінь.

На завершення звернемо увагу на можливість практичного використання цінних досвідних знань окремих гуцулів-старожилів щодо високогірного капітального будівництва. В цьому контексті завідувач відділу філософсько-психологічних проблем українознавства ННДІУ Тарас Кононенко постійно наголошує: «Наукова діяльність спрямована на творення нового наукового знання та його втілення в конкурентоспроможні науково-гуманітарні та науково-технологічні продукти» [14, 134]. Для того, щоб наше українознавче дослідження обсерваторії на горі Піп Іван мало не тільки теоретичну, а й практичну спрямованість, ми зустрілись із окремими старожилами Гуцульщини – досвідченими респондентами, котрі брали участь у її будівництві й володіють цінними досвідними знаннями. Впровадження нових знань, одержаних під час проведення українознавчих експедицій, в практику сучасного життя українського народу дасть нам можливість твердити, що українознавство дійсно сприяє національному відродженню України.

Ярослав Зеленчук

Строительство астрономо-метеорологической обсерватории на горе Поп Иван Черногорский

Аннотация. В статье изложены результаты украинознавческого экспедиционного исследования строительства астрономо-метеорологической обсерватории на горе Поп Иван Черногорский. Показано, что природный ресурс Украинских Карпат вместе с человеческим ресурсом Гуцульщины были той важной украинской отечественной базой, которая обеспечила ее успешное сооружение. Подтверждается также, что руины дома обсерватории на горе Поп Иван являются своеобразной «Гуцульской Пирамидой» – уникальным совместным памятником истории и строительной культуры Украины и Польши.

Ключевые слова: Украинские Карпаты, гора Поп Иван, украинознавческая экспедиция.

Yaroslav Zelenchuk

Building of astronomical and meteorological observatory on the Pope Ivan chornogirskiy hill

Annotation. Results of Expedition research of Ukrainoznavstvo about building of astronomical and meteorological observatory on the pope Ivan Chornogirskiy hill. It is demonstrated that nature resource of Ukrainian Carpathians with human resource of Hutsul region was that important Ukrainian national base which provided its successful building. It is proved too that ruins of the observatory house on the pope Ivan Chornogirskiy hill are the original «Hutsul pyramid» which is a unique monument of history and building culture of both Ukraine and Poland.

Key words: Ukrainian Carpathians, Pope Ivan hill, expedition of Ukrainoznavstvo.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойчук В. М. Дивосвіт. – Видання третє, доповнене. – Вишниця: Черемош, 2008. – 100 с.
2. Ватаманюк Дмитро. Піп Іван. Релігійні мотиви у назвах Чорногірських вершин // Гуцульський календар. – 2006. – Випуск 11. – С. 60–62.
3. Гулюк Ю. Жаб'є. Історичні розповіді від часу залюднення цього краю до 1939 року. – Верховина: Гуцульщина, 2004. – 176 с.
4. Зеленчук Ярослав, Григорчук Петро. З історії Музею Гуцульщини в Жаб'є-Ільцях // Українознавство. – 2009. – № 2. – С. 225–260.
5. Зеленчук Іван. Остання власниця полонини Попіван / Газета «Верховинські вісті». – 2004. – 2 квітня.
6. Зеленчук Іван, Зеленчук Ярослав. Як будувалася обсерваторія на горі Піп Іван / Газета «Верховинські вісті». – 2008. – 25 липня.
7. Зеленчук І. М., Зеленчук Я. І. Спогади Михайла Зузяка – українця, котрий в числі перших брав участь у боях Другої світової війни // Українознавство. – 2009. – № 4. – С. 306–309.
8. Зеленчук Іван. Обсерваторія на Попівані / Газета «Верховинські вісті». – 1998. – 24 липня.
9. Зеленчук Іван. Замок на Попівані. Можливості комплексного використання всього Чорногірського масиву Українських Карпат // Наше небо. – 1999. – №2. – С. 6–8.
10. Карпати – «Зелене Серце» Європи / Упорядник А.Олешко. – К.: Мінприроди України, 2005. – 104 с.
11. Клапчук В. М., Клапчук М. В. Туризм та відпочинок у долині Верхнього Пруту (Історичний екскурс) // Етнокультурна та природна спадщина місцевих громад як складові розвитку туристично-рекреаційного потенціалу Карпатського краю: Матеріали науково-практичної конференції 27 липня 2007 р. – Яремче, 2007. – С. 99–108.
12. Кононенко П. П. Українознавство: Підручник для вищих навчальних закладів. – К.: Міленіум, 2006. – 870 с.
13. Крохмалюк Роман. Не забуваймо старовинних гуцульських назв // Гуцульщина. – 1986. – Ч. 6. – С. 9.
14. Кононенко Тарас, Дідух Людмила, Терлецький Віталій, Таровська Олена, Мартинюк Анатолій. Українознавство ХХІ століття – філософія нового, відкриття та винахідництва // Українознавство. – 2008. – № 4. – С. 132–140.
15. Мистець Дмитро Пожоджук / Упорядник Борис Кушнір. – Тернопіль: Лілея, 2000. – 304 с.
16. Нагірний Мирослав. Ворохта – перлина Карпат. Матеріали до історії. – Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2007. – 128 с.
17. Народ про Довбуша: Зб. фольклорн. тв. / Упорядник Віктор Тищенко. – К.: Наукова думка, 1965. – 290 с.
18. Ситник Костянтин. Настав час біології та медицини // Науковий світ. – 2010. – № 6. – С. 3.
19. Olszanski Marek, Rymarowicz Leszek. Powroty w Czarnohore. Nie tylko przewodnik. – Pruszkow: Rewasz, 1993. – 254 s.
20. Midowicz Wladyslaw. O Białym Stoniu na Czarnohorze // Plaj. – 1988. – №2. – 112 s.